

Князі Острозькі та їх нащадки в Дубні

Династія князів Острозьких своїм походженням сягає сивої давнини. Про походження роду існують різні версії.

Діяльність князів Острозьких тісно переплітається з Дубенщиною. Тут знаходилась їх головна адміністративна резиденція. Замок, ними збудований, виступав як адміністративний, оборонний і культурний центр. Життя князів у місті було пов'язано з будівництвом монастирів, храмів, господарським розвитком краю. На сьогодні беззаперечно відомо, що князі заснували три монастирі: Спасо-Преображенський, Чесного Хреста (Хрестовоздвиженський) та Підборецький Дубовецький жіночий монастир. Про побудову Спасо-Преображенського монастиря достовірно невідомо, хто з Острозьких вчинив такий подвиг, всі дослідники цієї проблеми схильні думати, що монастир заснований у першій половині XV ст. [9].

Різні версії існують щодо заснування Дубенського Хрестовоздвиженського (Чесного Хреста) монастиря. Він знаходився на заході – від міста на відстані однієї версти, на острові, оточеному водою і болотами. З Дубно монастир з'єднувала насипна гребля. Чужинцям або сторонньому не просто було потрапити в обитель [2].

Усі князі Острозькі, а особливо Костянтин-Василь Костянтинович Острозький (1526-1608 рр.) опікувалися монастирями. Кожний із них додавав щось до матеріального зміцнення будівель монастирів, до благополуччя жителів обители, ченців. Обидва монастирі були чоловічими. Успадкувавши великі маєтності, він із часом збільшив їх у декілька разів і став найбільшим магнатом Польщі після короля. Його володіння щорічно давали прибуток у 1 млн. 200 тис. злотих [1]. Князь К. К. Острозький як набожна, боголюбива людина своїми діями намагався приборкати прагнення чиновників, чужоземців захопити майно монастирів. Коли князю доповідали про спроби захопити монастирські землі, перехопити привілеї, він організував документальне підтвердження їх фундушів і прав.

Більш правдоподібною є версія про заснування Підборецького Свято-Вознесенського жіночого монастиря. Точною датою заснування є 8 квітня 1592 року. В тому ж році в грудні князь грамотою передає черницям ґрунти, через два роки віддає в користування село Підборці. В наступному році дозволено “вольное меливо” черницям у дубенських млинах “без меры и очереди”, а згодом дозволяє вільний вилов риби у навколишніх ставках і дає рибалку [9].

До речі, князівські фонди для підборецьких черниць збереглися протягом століть. Черниці спрямовували свої зусилля на сподвижницьке утвердження християнських ідеалів. Зречення світського життя стало для них духовним подвигом очищення душі віруючого через молитву, піст, безшлюбність.

Черниці Дубовецького монастиря володіли землею, худобою, випасами, ставками, лісом. У господарстві працювали як черниці, так і приписані підборецькі селяни. Часто взаємовідносини між черницями і селянами були неоднозначні.

Дубовецький Свято-Вознесенський монастир, як і Спасо-Преображенський і Хрестовоздвиженський, відносився до провінційних. Був невеликий, губився серед заплав річки Ікви та боліт. Навкруги росли дубові ліси, очерети. Монастир був дерев'яним, покритим соломою та очеретом. У келіях проживало по декілька черниць, які молилися, займалися господарськими справами, забезпечуючи себе необхідними харчами, дровами для прожиття.

У Дубенських монастирях за пропозицією князя К. К. Острозького був запроваджений чин Святого Василя Великого. Про це він неодноразово говорив з ігуменами і сприяв цьому. Відповідно до вчення Святого Василя чернече життя – це праця над душею, вона вимагає самоти, щоб розмовляти з Богом. У нього ченці – це “борці за святість”.

Костянтин Костянтинович постійно піклується долею монастирів, поряд із наданням різних “ласк” він їх розширює, надає всім право ловити рибу, виділяє рибалок. 8 серпня 1572 року “зъ ласки” своєї надав Спасо-Преображенському монастиреві право брати десятину з різних хлібів.

Реагує князь і на скарги настоятелів монастирів. 14 червня 1585 року він пише листа з села Сатиїв своєму дубенському наміснику про те, що йому скаржився архімандрит Спасо-Преображенського монастиря отець Антоній, що найняті теслярі взяли гроші за ремонт, але працювати не хочуть. Він зобов'язує намісника вирішити справу. 21 червня, будучи в Дубні, видає наказ про заборону вирубки монастирських лісів [2].

Значно розширилися земельні володіння і Хрестовоздвиженського монастиря. Протягом двох десятиліть своїми грамотами і наказами розширив земельні володіння монастиря до 90 десятин, крім того, п'ятьма городами навпроти монастиря. В 1598 році доповнив монастирські володіння островами Горбачин, Пантелеймон, Климент, які знаходилися у заплавах ріки Ікви. У грамоті, виданій князем, зазначалося: “Цим листом нашим дозволяється ігуменові того монастиря отцю Василю людей посадити, які як піддані на тих волоках і городах від нього посаджені, жодної податі, ні повинності до замку нашого Дубенського чинити не мають, але за всілякий

послух платити, чинш, роботи ігуменові того монастиря теперішньому і по ньому будучи повністю будуть!” [4, 1270-1271].

Князь К. К. Острозький займався детально підбором, діяльністю керівництва монастирів. До Хрестовоздвиженського монастиря призначається ігуменом отець Гліб після смерті старого ігумена, людини у справах церковних “умітного, вірного і зичливого, тихого і скромного”. Про його діяльність на посаді ігумена свідчить ряд документів за 1599 рік. Князь запросив до Дубна для керівництва монастирем високоосвіченого ченця Угорницького монастиря Іова. Тут він правив обителлю понад 20 років, навчаючи братію чесного, спільного чернечого життя. При ньому обитель зміцніла, стала основою православ'я. Іов виступав як полеміст, просвітитель. Іов Желізо успішно відбивав напади єзуїтів і уніатів. До обителі зверталось багато православних, яким настоятель давав настанови і благословення [2].

Іов створив гурток письменних ченців для переписування книг як для своїх потреб, так і для поширення. Тут було написано Дубенське Четвероєвангеліє.

В акафісті на честь преподобного Іова Желізо проголошується, що він “прославив Дубенський монастир своїми великими трудами (ікос 1), що він “у Дубенському монастиреві був на відгнання еретичних затій (Кондак 2). Український святий залишив після себе “Книги блаженного Іова Желізо ігумена Почаївського, власною рукою його написану,” куди увійшло 80 праць святого [9].

З 1603 року ігуменом Хрестовоздвиженського монастиря став Віталій, відомий своїм перекладом із грецької мови книги “Діоптра”, здійсненого ним в Дубні після 24 грудня 1604 року. Ієродиякон Віталій був ігуменом із 6 липня 1603 року, можливо, до 21 вересня 1607 року. Саме тоді князь Острозький видав “презента”, після відмови службника Олександра Путятицького, на ігумена Святого Хреста, священноінока ієродиякона Віталія благочесті подвигаючого [7].

У 1612 році була надрукована “Діоптра” архимандрита через Вільнюське братство, яка ще декілька раз згодом передавалася з певними доповненнями. За ігуменства Віталія у Хрестовоздвиженському монастирі перебував Іван Вишенський, який дискутував з Віталієм щодо завдань української освіти [2].

Костянтин-Василь Костянтинович дарував дубенським монастирям і церквам коштовні релігійні книги, ікони, наприклад, монастирю Чесного Хреста у 1592 році подарував ікону Божої Матері.

Митрополит Іларіон писав: “Найславнішим українським боярином усієї нашої історії був Костянтин Костянтинович князь Острозький...

політикою цікавився мало... найбільше цікавився князь Костянтин справами церковними та освітніми, і віддав їм усе своє життя... багато своїх сил і свого значення віддавав на оборону рідного українського народу й Православної Віри його” [8, с. 42-45].

До 1574 року князь Костянтин-Василь Острозький переважно проживав у Дубні. Тут перебувала його офіційна резиденція, знаходилися князівські військові сили, значна кількість челяді, прислуги, чиновників. У своєму дубенському замку князь приймає зарубіжні делегації світської і релігійної влади, купців, старост, намісників монастирів.

Попри те, що К. К. Острозький постійно переїжджає у своїх мастках з міста до містечка, а тому листи, розпорядження, накази, грамоти надходили в Дубне з різних місць. Наприклад, 14 червня 1585 року він пише листа з Сатиева дубенському наміснику. 21 червня через три роки, будучи в Дубні, видає наказ про заборону вирубки монастирських лісів. 4 грудня того ж року (1588 р.) князь пише з Рівного старості у Дубні про подолання кривд, завданих ченцям. Улітку 1592 року, 20 червня в Дубні дає письмовий наказ двом лісничим не боронити монастирю Святого Спаса користуватися лісами. І постійно боронять права монастирів, міщан. У березні 1595 року князь перебував у Турові, у своєму помісті, і сюди приїжджають ченці з Дубна зі скаргою на митників [5].

Князь К. К. Острозький, який оселився в Острозі, часто перебував у Дубенському замку, цікавлячись долею монастирів, перевагу надавав Хрестовоздвиженському, який створював ауру душевного спокою, підносили духовний стан його мешканців, паломників, відвідувачів. Як засвідчують Волинські Єпархіальні Відомості, князь навідувався періодично до монастиря, особливо любив усамітнюватися тут у першу седмицю великого посту. Він скидав із себе світський одяг і переодягнувшись у монастирське вбрання, закривався у келії, перебуваючи там у посту, благочестивих роздумах, моліннях. Читав релігійні книги, спонукав ігумена, ченців до написання богослужбових книг, дбав про високий моральний стан ченців [4].

У лютому 1608 року помер князь Костянтин-Василь Острозький. Спадкоємцем великого скарбу Острозьких стає син Костянтина Януш. Він засновує Острозьку ординацію, у якій заповідав, що після згасання чоловічої лінії княжат Острозьких уся ординація перейде до синів князів Заславських, народжених його дочкою Єфросинією. Адже вони стали частиною роду Острозьких. Новим патронатом Дубна, маєтностей, монастирів стали князі Заславські, які майже століття володіли, розпоряджалися маєтностями Острозьких [4, с. 1270-1277]. Уже Владислав Домінік Заславський (внук по жіночій лінії засновника ординації) вимагав від підданих у здійсненні

релігійних треб звертатися до уніатських священиків, в іншому випадку піддавав їх штрафу. Це викликало сутички між православними й уніатами. Навіть був вчинений замах на уніатського архімандрита Касіяна Саковича, за що учасники замаху були покарані. На майбутнє солдатів у дубенський замок набирали переважно із католиків [9].

Нащадок Костянтина Костянтинівича син Януш Острозький вихрестився на католика і в 1614 році заснував фундацію на побудову в Дубно монастиря отців бернардинів, які спочатку оселилися при замковій каплиці. Поряд із оборонним валом князь Януш закладає у 1617 році будівництво костелу. В умовах спадкоємності ординації він зазначає, що у випадку його смерті всі монастирі і костели, ним закладені, повинні бути добудовані. А тому князь Олександр Заславський, одружений на Єфросинії Острозькій, дочці Януша, успадкувавши ординацію, виконує заповіт засновника і береться за добудову костела і монастиря. Він намітив заходи, щоб прискорити будівництво: відписав майбутньому монастирю цегельню, землю. У 1629 році костел збудили. В цьому ж році помирає власник ординації, а рік по тому померла і Єфросинія.

Нащадок роду Владислав Домінік Заславський продовжує будівництво, але у 1656 році помер і вже його син малолітній Олександр Януш добудовує монастир, оздоблює костел і в 1658 році вони освячуються [5]. Ченці-бернардини, згідно фундації попередників, одержали вагомі засоби для існування. Їм передається земля, сад, сіножаті, будинки, вони наділені низкою привілеїв. Владислав-Домінік підтвердив фундації дідичів і надав ченцям нові привілеї [5].

У 1682 році князі Любомирські вперше стали спадкоємцями надбання Острозьких на Дубенщині. За Юзефом Каролем Любомирським заможем була внучка Єфросинії Заславської-Острозької княгиня Теофілія. Після Юзефа Кароля спадщина переходить до його сина Олександра Домініка, а по його смерті – до його сестри Маріанни, одруженої з великим литовським маршалком Павлом Каролем Сангушком, як стверджує Роман Афтаназі, Януш Олександр Сангушка, який помер у 1775 році, був останнім острозьким ординатом, резиденція якого знаходилася в Дубні [2].

Спадщина Острозьких переходить від одних можновладців до інших. Повторно одержують дубенський ключ Любомирські. Станіслав Любомирський стає найбагатшою людиною Польщі. Життя міста пожвавлюється, сюди були перенесені зі Львова торгові ярмарки, тут збирається еліта бізнесу – банкіри, торговці, представники земян. Тут укладаються мільйонні угоди. У 1780 році князь Михайло Любомирський засновує масонську ложу “Досконала таємниця”. Місто одержує нові привілеї. В Дубні він двічі приймає польського короля Станіслава

Августа. Проте господарське життя міста згодом згасає. Власники міста щедрі на численні прийоми, товариські зустрічі у замку. Турботливі опікуни поступово стають великими боржниками.

На початку XIX ст. Любомирським вдається ще на деякий час утримати Дубно як місце одержання з маєтків грошових прибутків. Царизм закриває уніатські монастирі, церкви, споруджені Острозькими та їх спадкоємцями, всі переходять у православ'я.

Спадкоємці все активніше підтримують монастирі, костели, католиків, уніатів. Їм надаються постійно привілеї. Надалі привілеї підтверджують донька Владислава-Домініка Теофілія та її чоловік Юзеф Любомирський. У подальшому їх підтвердили син Теофілії Олександр Домінік Любомирський, в свою чергу це робить і донька Теофілії Маріанна та її чоловік Павло Сангушко.

Останній із дубенської гілки Острозьких-Любомирських князь Юзеф Любомирський, не залишивши спадкоємця, помер у Франції. Легковажний князь Юзеф Любомирський ще у 1876 році продав дубенський ключ Єлизаветі Баратинській. Російська княгиня залишила собі земельні угіддя, а запущений неполагоджений замок продала урядові.

Дубенський замок у подальшому пережив непрості часи, як і населення краю загалом.

Джерела та література

1. Баранович О. П. Залюднення України перед Хмельниччиною. Волинське воєводство / О. П. Баранович. – К., 1931. – 155 с.
2. Батюшков П. Н. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. – СПб., 1888.
3. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. Кн.1 / М. С. Возняк. – Львів, 1992.
4. Волинские епархиальные ведомости. – 1880. – № 28. – 11 октября. – С. 1270-1277, 1283.
5. Гупало Віра. Історія монастиря Бернардинів у Дубні на Волині // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років. Матеріали міжнар. наук.-теорет. конференції. – Дубно, 2007.
6. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф. 639, оп.1, спр. 2.
7. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К.: Наукова думка, 1990. – 180 с.
8. Митрополит Іларіон. Життєписи великих українців / Іларіон Митрополит. – К.: Либідь, 1999. – 216 с.
9. Савчук П. О. Дубенський Спасо-Преображенський монастир і церква. До 365-річчя церкви / П. О.Савчук. – Рівне: вид. Зень О. М., 2006. – 136 с.